

PROBLEME DE DATARE A ARMELOR BALCANICE DIN SEC. XVIII-XIX AFLATE PE TERITORIUL ACTUAL AL ROMÂNIEI

Zoran Marcov*

Cuvinte cheie: datarea armelor balcanice, secolele XVIII-XIX, teritoriul actual al României, datarea iataganelor, datarea puștilor balcanice cu cremene, datarea pistoalelor balcanice cu cremene.

Keywords: dating of the Balkan weapons, the 18th-19th centuries, the current territory of Romania, dating of yataghans, dating of Balkan flintlock rifles, dating of Balkan flintlock pistols.

Issues Relating to the Dating of the Balkan Arms from the 18th-19th Centuries on the Current Territory of Romania

(Abstract)

The central aspect clarified in our research is the one related to the dating of the Balkan weapons of the 18th-19th centuries identified on the current territory of Romania. First of all, the causes that led to an erroneous dating of the Balkan pieces in the Romanian literature, especially during the communist period, must be mentioned. Given the fact that the international bibliography in the field of Balkan weapons was at its beginnings, being inaccessible to Romanian researchers, in order to date the Balkan weapons in our country we used the general western chronology for the periodization of the evolution of hand-held weapons, a timeline that does not correspond to the realities of the Balkan Peninsula, in particular of the Eastern territory in general. In the Balkans area, technological innovations such as the percussion cap mechanism had a poor and delayed penetration, as the technological gap between the West and the Balkans was of almost a century. This existing gap between workshops in the Balkan Peninsula and Western Europe has not been addressed by the older Romanian literature. Another reason that led to an erroneous dating of the pieces in our museums was the “custom” of Balkan workshops to copy Italian weapons from the 18th century during the 19th century. It is well known that Balkan workshops purchased weapon components, in particular pipes and detonating mechanisms, from the West, especially from Northern Italy. In the Balkan Peninsula of that period (18th-19th centuries), European production pipes were imported, and sometimes also the wooden components of weapons. Many times the Balkan workshops only assembled and decorated the weapons, and the only indigenous elements were the decorations applied to the weapons. In the Balkans, another practice was used on a large scale, which overturned researchers’ analyses: falsifying inscriptions. The temptation of large incomes led many of the local gunsmiths to engrave, especially on gun butt, the names of famous Italian gunsmiths from the 18th-19th centuries, which makes it difficult to date those pieces. We have a special situation in cases where inscriptions made from symbols and letters without any logic have been identified. Modern research believes that in these cases we are dealing with the “work” of illiterate craftsmen, who were addressing equally illiterate clients. The problem of engravings “copied” by illiterate craftsmen is also encountered in the Balkan territory in the case of yataghan production, but we cannot speak of a widespread practice. Another problem in the dating of the Balkan weapons is the massive importation of finished parts from the West, made especially for the Eastern and Balkan markets, given that the weapons specially manufactured for export were made to the tastes of the Balkan customers – respecting the typology and appearance of those from the 18th century.

Returning to the dating of the Balkan weapons identified in the territory of Romania, very few of the analysed weapons, except for the yataghans, keep the year of manufacturing. The best situation is in the case of yataghans, where, out of the 59 pieces analysed in our research, 19 of the pieces still have the year of manufacturing damascened on the blade. All the pieces studied fall within the last decades of the 18th century and the second half of the 19th century. In terms of firearms, a very small number of pieces preserve the year of manufacturing, which does not allow us to carry out an edifying statistical analysis. Of the pieces studied, the years of manufacturing are engraved on a single pistol and on a single rifle, namely 1814 and 1865, respectively. Under these conditions, Balkan firearms held in our country’s museums can only be dated generally between the second half of the 18th century and the second half of the 19th century.

By analysing the situation of the dated yataghans, we can make a realistic assessment of the periods of Balkan

* Muzeul Național al Banatului, P-ța Huniade nr. 1, 300 002; markovzoran@yahoo.com.

weapons from the current territory of Romania. Out of the 19 dated yataghans, most come from the early decades of the 19th century, 12 pieces (63%), followed by the yataghans dating back to the second half of the 19th century, 4 pieces (21%), while the yataghans dating back to the last decades of the 18th century hold the smallest share, counting only 3 pieces (16%). Although the small number of dated yataghans (19 of the total of 59 weapons investigated) is not representative of the whole country, the results of our analysis are in line with the situation of yataghans kept in the large weapon collections in Belgrade and Zagreb. Specifically, we refer to the share held by the yataghans dated in the first half of the 19th century, the most numerous of which are kept in our museums and from this point of view the situation is the same as that of the Military Museum in Belgrade and the Croatian History Museum of Zagreb. The differences found compared to the situation in Romania result in the much smaller gap between this group of yataghans and those of the second half of the 19th century, namely from the last decades of the 18th century. The large number of weapons made in the first half of the 19th century must be linked to the more than difficult political situation of the European part of the Ottoman Empire at that time. The need for arming became a necessity in the years of the “Serbian Revolution” of 1804–1835, a multi-stage anti-Ottoman movement that materialized with the establishment of an autonomous Serbian Principality within the Ottoman Empire. In the same line with the anti-Ottoman movement in Serbia, the Greek Independence War took place between 1821–1829, which ended with the recognition of the independence of the new Greek State by the great European powers. A conflict situation was also faced by Bosnia in 1831, but its character was different, as the Bosnians stood up against the reforms made by the central authorities of Istanbul. All these conflicts in the Balkans required massive arming and generated an important weapon production, a fact reflected in the dating of the Yataghans existing on the territory of Romania.

Analysing from a comparative point of view the situation of yataghan dating with that of the Balkan firearms, related and most of all, contemporary weapons, we can propose an assimilation regarding the periodization of white weapons with the firearms. Therefore, it can be appreciated that the vast majority of the Balkan firearms existing in Romania, derived from the same sources as the white ones, can be dated in the first half of the 19th century, according to the great effervescence in the Balkan weapon production level, the regional political situation being presented in the paragraphs above.

Cauzele care au dus la datarea eronată a armelor balcanice în istoriografia românească

Datarea pieselor de factură balcanică este, alături de identificarea tipurilor de arme, o problemă majoră a istoriografiei românești, însă în ultimii ani s-au făcut și unele progrese în acest sens. Principala problemă a vechii cercetări românești în cazul datării pieselor balcanice este utilizarea cronologiei occidentale în periodizarea evoluției armamentului portativ balcanic, cronologie care nu corespunde realităților Peninsulei Balcanice în particular și spațiului oriental în general. Astfel, primele cataloage și publicații românești dedicate armamentului de foc portativ au utilizat în general datarea europeană în cazul pieselor balcanice, incluzând toate armele prevăzute cu mecanisme de dare a focului pe bază de cremene în intervalul începutului de sec. XVII – sfârșitului de sec. XVIII. Dacă respectivele piese erau prevăzute cu mecanisme „arhaice” de tipul *miquelet*, datarea lor nu depășea sub nici o formă granița sfârșitului de sec. XVIII¹. Cronologia europeană în domeniul armelor de foc portative consemnează la început de sec. XIX o schimbare importantă în ceea ce privește

mecanismul propriu-zis de dare a focului, prin descoperirea fulminatului de mercur, care exploda sub efectul șocului. Inventarea capsei cu fulminat de mercur a deschis o nouă etapă în evoluția armelor de foc, majoritatea armelor cu cremene fiind modificate și adaptate noului sistem cu percuție în primele decenii ale sec. al XIX-lea, procesul încheindu-se cândva la mijlocul secolului respectiv². Spre deosebire de Europa de Vest și cea Centrală, în Sud-Estul continentului, în Balcanii aflați sub dominație otomană, aceste inovații tehnice aproape că nu s-au aplicat. Atelierele meșteșugărești din Bosnia și Herțegovina, sudul Serbiei, Muntenegru, Albania, Kosovo, Macedonia, Bulgaria și Grecia au continuat să producă arme cu mecanisme de dare a focului pe bază de cremene pe tot cuprinsul sec. al XIX-lea³, iar în anumite centre, cum ar fi cel de la Skopje, producția meșteșugărească de armament

¹ Cristian Vlădescu, Carol König, Dan Popa, *Arme în muzeele din România*, București (1973), ilustr. 229–230, 234, 235–236, 238–239, 241–242; Elena Roman, *Arme de foc portative în colecțiile Muzeului Brukenthal sec. XV–XVIII*, Sibiu (1981), 31–51.

² Zoran Marcov, Sergiu Galiș, *Pistoale și revolvere: colecția de arme a Muzeului Banatului din Timișoara*, Timișoara (2014), 11; Janko Jeličić, *Pistolji i revolveri*, Zagreb (2008), 19; Ionuț-Cristian Gheorghe, Ioan I. Scafeș, *Arme de foc din colecția Muzeului județean “Teohari Antonescu” - Firearms from the Collection of the “Teohari Antonescu” Giurgiu County Museum*, Giurgiu (2010), 18; Frederick Wilkinson, *The Illustrated Book of Pistols*, Birmingham (1979), 28.

³ Boško Ljubojević, *Oružje i vojna oprema*, Beograd (2011), 12; Robert Elgood, *The Arms of Greece and her Balkan Neighbours in the Ottoman Period*, London (2009), 90–103; 162–181; 184–197.

a fost continuată până târziu, în primele decenii ale sec. XX⁴. Mărturiile documentare păstrate în centrele meșteșugărești din Balcani vorbesc chiar despre o etapă de efervescentă în ceea ce privește producția de armament în decursul sec. al XIX-lea. Spre exemplu, în centrul meșteșugăresc de la Prizren, în Kosovo, la mijlocul sec. al XIX-lea existau peste o sută de armurării producătoare de arme de foc, în special puști lungi de tipul *roga*⁵. Un alt centru renumit în epocă era cel de la Peć, în Metohija, unde producția renumitelor pistoale de cobur atinge apogeul în anii '40 ai sec. al XIX-lea⁶. Legat de funcționarea acestui centru kosovar, în stadiul actual al cercetării nu s-au descoperit indicii care să ateste fabricarea pistolului de tipul *Peć* în sec. al XVIII-lea⁷. Referitor la spațiul bosniac, este cunoscut faptul că producția de armament în regim artizanal, meșteșugăresc, a fost interzisă abia în anul 1878, odată cu ocuparea acestei provincii de Austro-Ungaria⁸.

Bibliografia internațională de specialitate referitoare la datarea armelor balcanice se afla în faza sa incipientă în momentul apariției primelor cataloage românești, însă acesta nu este singurul motiv care a dus la o datare eronată a pieselor din muzeele noastre, la acest fapt contribuind mult și „obiceiul” atelierelor balcanice de a copia arme italiene de sec. XVIII, în plin sec. XIX⁹. Este cunoscut faptul că atelierelor din Balcani achiziționau componentele armelor, în special țevi și mecanisme de dare a focului, din Occident – în Italia de Nord funcționând armurării care aprovizionau Balcanii cu țevi și platine pe tot parcursul sec. al XIX-lea. Platine însă nu s-au importat doar din Italia, în Balcani fiind utilizate și mecanisme germane, franceze etc. Dacă platinele de tipul *miquelet* proveneau din atelierelor proprii, despre platina franceză nu sunt mărturii privind realizarea ei în Balcani, aceasta fiind în general importată din Occident¹⁰. În Peninsula Balcanică s-au importat în toată această perioadă,

în sec. XVIII-XIX, țevi de producție europeană, dar uneori și componentele din lemn ale armelor. De multe ori atelierelor balcanice doar asamblau și decorau piesele, singurele elemente autohtone fiind decorurile aplicate armelor¹¹. În Balcani era uzitată la scară destul de mare o altă practică care a dat peste cap analizele cercetătorilor: falsificarea inscripțiilor. Meteahnă cu vechi rădăcini în spațiul balcanic, falsul, utilizat mai cu seamă în inscripționarea țevilor armelor, a fost identificat și analizat în literatura de specialitate ex-iugoslavă. Mirajul unor venituri mari i-a determinat pe mulți dintre armurierii locali să inscripționeze, mai ales pe culata țevilor de pușcă, nume ale unor celebri armurieri italieni din sec. XVII-XVIII, acest aspect îngreunând semnificativ datarea pieselor respective¹². În condițiile în care muzeele noastre nu beneficiau și nu beneficiază nici la ora actuală de aportul mai multor specialiști în domeniu, identificarea falsurilor este în continuare o problemă delicată. Sunt frecvente cazurile în care pe țevi de calitate îndoielnică apar gravate numele unor armurieri renumiți în epoca lor, redate prin următoarele inscripții: „...Z...COMINAZ”, „A PEDRELU”, „ZANONI”,¹³ „COMI...”, „A. M.”¹⁴. O situație aparte avem în cazurile unde au fost identificate inscripții realizate din simboluri și litere dispuse fără nici o logică. Cercetarea modernă consideră că în aceste cazuri avem de-a face cu „opera” unor meșteri analfabeți, care se adresau unei clientele la fel de neștiutoare de carte¹⁵. Problema inscripțiilor „copiate” de meșteri analfabeți este întâlnită în spațiul balcanic și în cazul producției de iatagane, însă nu putem vorbi de o practică pe scară largă¹⁶. O altă problemă în datarea armamentului balcanic îl reprezintă importul masiv din Occident de piese finite, realizate special pentru piața orientală și cea balcanică. Sunt celebre exemplarele realizate la Brescia sau în alte centre nord italiene, destinate

⁴ Đurđica Petrović, *Balkansko oružje (XII-XIX v.): izabrane studije*, (editori: Jasna Mijailović, Davor Petrović), Beograd (2013), 269–284.

⁵ Anđelija Radović, *Zanatsko oružje Balkana XVII-XIX vek*, Beograd (2002), 38; Đurđica Petrović, *op. cit.*, 84.

⁶ Robert Elgood, *op. cit.*, 195.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Anđelija Radović, *op. cit.*, 19; Ljubinka Rajković, Zbirka jatagana Vojnog muzeja, în *Vesnik Vojnog Muzeja JNA*, nr. I, Beograd (1954), 110; Boško Ljubojević, *op. cit.*, 9.

⁹ Janko Jeličić, *Balkanske i orijentalne puške s priborom*, Zagreb (2001), 24–25; Zoran Marcov, Pistoale balcanice cu cremene din colecția Muzeului Banatului Timișoara, în *AnB*, S.N., XIX, Cluj-Napoca (2011), 314–315; Anđelija Radović, *op. cit.*, 32.

¹⁰ Janko Jeličić, *Balkanske i orijentalne puške...*, 24–25.

¹¹ Mario Kovač, *Vatreno oružje u Europi od XIV do polovice XIX st.*, Sisak (2009), 20.

¹² Janko Jeličić, *Balkanske i orijentalne puške...*, 24.

¹³ Inscripții identificate pe culata țevilor la puștile balcanice din colecția Muzeului Național Brukenthal (Elena Roman, *op. cit.*, nr. catalog 65, 68 și 74).

¹⁴ Inscripții identificate pe culata țevilor la puștile balcanice din colecția Muzeului Național al Banatului (nr. inv. 3185 și 3149).

¹⁵ Janko Jeličić, *Balkanske i orijentalne puške...*, nr. catalog. 97, 102, 104, 164; o inscripție similară a fost identificată în colecția de puști balcanice din cadrul MNB („...I Z B I Z O Z I B Z”, nr. inv. 3169), în colecția de puști balcanice a Muzeului Național Brukenthal („СИHEMТИП НОТИМР”, nr. inv. M 2891), dar și în colecția de arme a Complexului Muzeal Arad („ICOSIC”, „ICSOISC”, nr. inv. MR 1031).

¹⁶ Marija Šercer, *Jatagani u Povijesnom Muzeju Hrvatske*, Zagreb (1975), 12.

exportului în Balcani¹⁷. Totuși, spre deosebire de piesele realizate în spațiul balcanic, armele produse special pentru export prezintă anumite caracteristici (calitatea și designul ornamentelor, calitatea materialelor întrebuițate, finețea și complexitatea ornamentelor etc.), care le deosebesc, la o analiză atentă, de cele autohtone¹⁸.

Toate aceste cauze au dus la o datare necorespunzătoare a pieselor balcanice din muzeele noastre, mai cu seamă în anii trecuți. În registrele de inventar ale instituțiilor muzeale de la noi, piesele de factură balcanică erau datate de către muzeologia anilor '50–60 ai secolului trecut¹⁹ în plină epocă medievală, chiar dacă realitatea istorică ne spune astăzi că multe dintre piesele respective au fost realizate la mijlocul sau chiar în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Structura și forma lor „arhaică” au dus la utilizarea acestora în completarea expozițiilor permanente dedicate epocii feudale²⁰. Chiar dacă expunerea unor arme artizanale cu mecanisme pe bază de cremene în preajma unor piese occidentale cu percuție centrală și încărcare pe la culată nu este corectă din punct de vedere muzeografic, acesta este adevărul istoric demonstrat de cercetarea din ultimele decenii. Cu toate că aceste constatări par ciudate la prima vedere, realitatea istorică este că multe dintre piesele balcanice prezente în muzeele din țara noastră sunt contemporane cu puștile austriece sistem Wänzel²¹ și Werndl²², cu revolverele

Gasser²³, cu pușca rusească de tipul Krnka Md. 1867²⁴ sau pușca franceză modelul Chassepot Md. 1866²⁵. Toate puștile menționate sunt arme cu percuție centrală, cu un singur foc, cu încărcare pe la culată. Chiar dacă nu vorbim încă de arme cu repetiție, decalajul tehnic față de armele balcanice era unul imens.

Decalajul existent la nivelul armamentului, între Europa Occidentală și Balcani, respectă în general decalajul istorico-social constatat între cele două spații, rămânerea în urmă a Balcanilor, cel puțin din prisma armamentului portativ de foc, fiind de aproape un întreg secol. Acest lucru se poate observa cel mai bine în cazul conflictelor militare din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, când, în confruntarea cu armate echipate cu tehnică modernă de luptă, unitățile balcanice și turcești au suferit înfrângeri catastrofale. Un exemplu concret este Războiul de pacificare a Bosniei, derulat în vara toamna anului 1878, când luptătorii din Balcani au întâmpinat armata austro-ungară cu iatagane, pistoale și puști cu cremene. Înfrângerea bosniacilor a fost rapidă, pe măsura diferențelor existente la nivelul echipării armatelor²⁶.

Datarea iataganelor

Literatura de specialitate consideră că iataganul nu a evoluat foarte mult în decursul timpului, fiind destul de dificil de apreciat vechimea unei piese atâta timp cât lipsește anul de făurire damaschinat/gravat pe suprafața lamei. Au fost propuse diferite datări ale iataganelor în funcție de decorul și ornamentația avută, însă aceste datări nu sunt 100% sigure în condițiile în care atelierele balcanice utilizau diverse tehnici de decor împrumutate de la un centru la altul, ornamentica neputând fi încadrată foarte exact din punct de vedere cronologic. Cu toate acestea, trebuie spus că există o diferențiere între iataganele sec. XVIII-XIX față de cele anterioare, fapt demonstrat prin studiul comparativ al pieselor capturate de armata habsburgică în războaiele austro-turcești de la sfârșitul sec. al XVII-lea și piesele păstrate în muzeele noastre, datate între a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Iatagane datate la cumpăna sec. XVII-XVIII se păstrează astăzi la Muzeul Landului din Karlsruhe, printre piesele capturate de la turci în timpul campaniilor

¹⁷ Robert Elgood, *op. cit.*, 162–167.

¹⁸ Zoran Marcov, Contribuții la identificarea și clasificarea puștilor vest-balcanice cu cremene prezente în muzeele din România, în *AnB*, S.N., XXIII, Cluj-Napoca (2015), 336.

¹⁹ În registrele de inventar ale Muzeului Militar Național din București, marea majoritate a armelor de foc balcanice cercetate au fost înregistrate ca fiind „medievale”, cel mai probabil datorită mecanismelor „arhaice” folosite la realizarea acestora (Registrul de inventar al MMNB, „flintă medievală cu cremene”, nr. inv. 1278, înregistrată în 2 aprilie 1958; *ibidem*, „flintă orientală cu cremene”, nr. inv. 22593, înregistrată în 11 mai 1959; *ibidem*, „pistol medieval cu cremene”, nr. inv. 1464, înregistrat în 5 aprilie 1958 etc.). O situație similară avem și la Muzeul Național al Banatului, unde acest tip de armă a fost încadrat cronologic între sec. XVII-XVIII. Și la Muzeul Municipal din Mediaș există un iatagan *belosapac* înregistrat ca fiind „sabie turcească” din sec. al XVII-lea (Bibliografie: Chiriac, Mihai și Ștefu, Viorel, *Quelques considerations historiques concernant un yatagan de la collection du Musée Municipal Médias*, în *Acta Terrae Fogarasiensis*, VI, 2017, 282).

²⁰ În vechea expoziție permanentă a MNB, defazectată în cursul anului 2006, armele balcanice cu cremene au fost expuse în spațiul rezervat epocii feudale. Situația se repetă la multe alte muzee din țara noastră.

²¹ Erich Gabriel, *Die Hand- und Faustfeuerwaffen der habsburgischen Heere*, Wien (1990), 344–355.

²² *Ibidem*, 356–379.

²³ *Ibidem*, 490–509.

²⁴ Ionuț-Cristian Gheorghe, Ioan I. Scafeș, *op. cit.*, 66–67.

²⁵ Will Fowler, Patrick Sweeney, *The World Encyclopedia of Rifles and Machine Guns*, Lorenz Books (2012), 35.

²⁶ Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade, II Dio (1739–1878)*, Sarajevo (1913), 152–156.

antiotomane întreprinse de Eugeniu de Savoya²⁷. În rândul pieselor deținute de acest muzeu figurează și un iatagan *belosapac* tipic spațiului balcanic, care însă prezintă următoarele caracteristici: lamă masivă cu muchie netăioasă puternic profilată și lipsită de șanțuri pentru scurgerea sângelui; pe lamă nu sunt aplicate ornamente și inscripții damaschinate, lama fiind simplă, prezentând doar un marcaj al armurierului; *parazvana* este aplicată doar pe mâner; plăselele din os/fildeș prezintă „urechi” de dimensiuni mai mici, ușor disproportionate față de masivitatea lamei²⁸. La acest gen de piese lățimea maximă a lamei, înspre vârf, atinge chiar 4,5–5 cm. O piesă similară a fost identificată în colecția de iatagane de la Timișoara, datată în sec. al XVIII-lea²⁹. Însă marea majoritate a pieselor păstrate în muzeele românești nu se mulează pe aceste caracteristici, fiind mai recente, începând cu a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și mergând până în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Aceste piese au o serie de caracteristici specifice: lamă simplă sau decorată, fără muchie profilată, însă cu șanțuri pentru scurgerea sângelui; *parazvana* și *hașrma* bogat ornamentate, *parazvana* acoperind și lama armei în zona de îmbinare cu mânerul; plăsele cu „urechi” mari, de diferite tipuri și profiluri³⁰.

Pentru iataganele nedatate, propunem datarea utilizată de cercetătoarea Marija Šercer din Zagreb, care a datat zecile de piese din colecția Muzeului de Istorie a Croației în funcție de ornamentația existentă. Chiar dacă metoda nu este 100% exactă, este singura acceptabilă pentru numeroasele piese care nu prezintă anul de făurire. În consecință, iataganele cu *parazvana* și *hașrma* produse din metal de culoare albă, placat cu argint, și ornamentate cu motive vegetale stilizate se datează între a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și cca. 1830; iataganele cu ranforsări de alamă ornamentate cu filigran se datează între 1830 și a doua jumătate a sec. al XIX-lea; iataganele cu ranforsări simple de alamă se datează în sec. XIX³¹.

Datarea puștilor cu cremene de factură balcanică

În cazul puștilor cu cremene de proveniență balcanică problema datării este chiar mai complexă

decât este cea în cazul pistoalelor, la acest aspect contribuind din plin aspectul aproape neschimbat al armelor de-a lungul secolelor, dar și utilizarea unor componente de import, din sec. XVII-XVIII, care îngreunează mult datarea corectă a armelor finite. În această categorie includem țevile de pușcă provenite din nordul Italiei, realizate de renumiți armurieri italieni din sec. XVII-XVIII, piese care însă ajung pe piața din Balcani în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, fiind utilizate și în primele decenii ale secolului următor³². O altă problemă constatată de cercetătorii din domeniu este legată de producerea unor „copii” în centrele italiene după țevi ale unor renumiți meșteri italieni din epocile trecute, țevi aflate la mare căutare în Peninsula Balcanică. Se ajunge astfel la situația hilară de a se comercializa în cantități mari țevi care prezintă marcaje ale unor armurieri celebri în perioada sec. XVII-XVIII, însă care erau produse special pentru exportul în Balcanii secolului al XIX-lea³³. La toate acestea se adaugă și numărul mare de falsuri de epocă, realizate în atelierele de pe cuprinsul Peninsulei Balcanice, cu scopul de a înlesni vânzarea puștilor³⁴. Toate aceste aspecte îngreunează datarea puștilor de factură balcanică, în condițiile în care puține exemplare păstrează gravat anul de făurire.

În datarea puștilor pot fi aplicate unele dintre normele utilizate la datarea pistoalelor. Aceste principii se observă cel mai bine pe armamentul provenit din spațiul albanez și care, în linii generale, se aseamănă constructiv cu pistoalele de tipul *Elbasan*. Ca și în cazul pistoalelor, principalul aspect este legat de ornamentația existentă pe țevile armelor. În prima jumătate a sec. al XVIII-lea, țevile puștilor prezentau bogate ornamente damaschinate, cu metale scumpe – argint și aur – decorul fiind realizat pe o suprafață destul de mare a țevilor și în straturi multiple. Acest tip de decor a dispărut odată cu a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, pentru ca în sec. al XIX-lea ornamentația să se mărginească doar la simple modele din sârmă de argint damaschinate în oțelul țevii, mai ales în zona culatei, sau prin lipsa totală a elementelor decorative de pe țevi. Această normă poate fi aplicată puștilor de tipul *roga*, care se suprapun în general cu spațiul albanez, însă unele cercetări consideră că principiul decorului de pe țevi este valabil și la puștile de tipul *džeferdar*³⁵. Cel de-al doilea element important în

²⁷ *Die Karlsruher Türkenbeute* (editori Ernst Petrasch, Reinhard Sängler, Eva Zimmermann, Hans Georg Majer), München (1991), 57–385.

²⁸ *Ibidem*, nr. catalog 140.

²⁹ Zoran Marcov, Colecția de iatagane a Muzeului Banatului Timișoara, în *AnB*, S.N., XX, Cluj-Napoca (2012), 275.

³⁰ Marija Šercer, *op. cit.*, 9–15; Zoran Marcov, Colecția de iatagane..., 265–268.

³¹ Marija Šercer, *op. cit.*, 14.

³² Mario Kovač, *op. cit.*, 20; Janko Jeličić, *Balkanske i orijentalne puške...*, 24–25; Robert Elgood, *op. cit.*, 162–181.

³³ Janko Jeličić, *Balkanske i orijentalne puške...*, 23–24.

³⁴ *Ibidem*, 24.

³⁵ Đurđica Petrović, *op. cit.*, 287.

datarea puștilor balcanice ține de ornamentația prezentă pe garniturile de alamă ale armelor. În prima jumătatea sec. al XVIII-lea, garniturile de alamă ale puștilor prezentau o ornamentație bogată și calitativă, realizată prin mai multe procedee meșteșugărești: gravare, batere, turnare. În continuarea sec. al XVIII-lea aceste ornamente devin din ce în ce mai simpliste, rudimentare și grosiere, pentru ca în sec. al XIX-lea să prezinte un aspect cu totul superficial, exact ca și în cazul pistoalelor de tipul *Elbasan*³⁶.

Edificator pentru datarea puștilor balcanice cu cremene este și tabelul realizat de Robert Elgood, vis-à-vis de puștile *džeferdar* deținute de nouă importante instituții muzeale din arealul Peninsulei Balcanice, printre care amintim: Muzeul Militar din Belgrad, Muzeul de Istorie a Croației, Muzeul Marinei din Kotor, Muzeul de Istorie din Belgrad, Muzeul Național de Istorie din Atena, Muzeul Militar Național din București etc. A fost cercetat în total un număr de 18 *džeferdare*, dintre acestea doar 10 piese păstrând gravat anul de făurire. Din tabelul realizat de Elgood reiese faptul că o singură pușcă, dintre cele datate, a fost realizată în sec. al XVIII-lea, mai exact înspre finalul secolului (în anul 1788), restul de nouă piese fiind datate în sec. al XIX-lea. Dintre cele nouă puști, doar două intră în cea de-a doua jumătate a sec. al XIX-lea, cele mai multe, șapte la număr, se încadrează în prima jumătate a secolului, mai precis în primele două-trei decenii. Este interesant faptul că cea mai târzie piesă este cea deținută de MMNB, ea fiind datată în anul 1865³⁷. Statistica lui Elgood vis-à-vis de puștile *džeferdar* nu poate fi luată ca o bornă obligatorie în ceea ce privește puștile de factură balcanică, însă aduce în prim plan aceleași date constatate și în cazul iataganelor sau a pistoalelor: majoritatea pieselor păstrate în muzeele actuale din Balcani se încadrează între ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea și a doua jumătate a sec. al XIX-lea³⁸.

Datarea pistoalelor cu cremene de factură balcanică

Đurđica Petrović (1927–2003) se numără printre cei mai de seamă cercetători ai armamentului balcanic, iar în bogata ei carieră științifică, care încununează aproape cinci decenii de cercetare, a publicat zeci de studii dedicate armamentului balcanic realizat în spațiul fostului stat iugoslav.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Robert Elgood, *op. cit.*, 80.

³⁸ Marija Šercer, *op. cit.*, 21–87; Anđelija Radović, *op. cit.*, 47–115; Mario Kovač, *op. cit.*, 103–134; Robert Elgood, *op. cit.*, 90–103; 138–151.

Beneficiind de numeroase cercetări de teren, desfășurate în fostele centre de producție din Balcani, printre care amintim Sarajevo, Foča, Peć, Prizren, Boka Kotorska, Perast, Skoplje etc., Đ. Petrović a emis în decursul timpului numeroase ipoteze privitoare la armamentul balcanic, teoriile sale fiind preluate de cercetători ai armamentului islamic, printre aceștia figurând și britanicul Robert Elgood³⁹. Una dintre teoriile sale se referă la problema datării pistoalelor balcanice de tipul *Elbasan*, cunoscute în literatura de specialitate sârbo-croată sub denumirea de „šilje”, sau „rat-tail” în limba engleză. Principiile de bază enunțate de Petrović în cazul pistoalelor de *Elbasan* pot fi aplicate, în linii generale, și în cazul celorlalte tipuri de pistoale și *kubure* balcanice:

1. Un prim element în datarea pistoalelor balcanice de tipul *Elbasan* ține de forma mânerului: mânerul care prezintă o ușoară curbură în jos sunt tipice primei jumătăți a sec. al XVIII-lea. Acest tip de mâner reprezintă tipul de trecere între mânerul aproape drept, caracteristic celei de-a doua jumătăți a sec. al XVII-lea, formă identificată pe unele prototipuri ale pistoalelor *ledenica*, și mânerul cu o formă accentuată a curburii în jos, apărute în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Pe tot cuprinsul sec. al XIX-lea această curbura a mânerelor se accentuează din ce în ce mai mult. Mânerul curbat, atât în cazul pistoalelor, cât și în cazul puștilor, prezintă marele avantaj legat de amortizarea șocului în momentul tragerii, ceea ce favoriza o mai bună precizie a loviturii, o mai ușoară și facilă mânăuire a armei⁴⁰.

2. Cel de-al doilea element important în datarea pistoalelor de tipul *Elbasan* ține de forma bumbului existent la terminația bulbului amplasat la talpa mânerului. În prima jumătate a sec. al XVIII-lea, acest bumb, cu rol decorativ dar și de fixare a bulbului în talpa de lemn a mânerului, avea o formă mai accentuată, reprezentând veriga de trecere de la bumbul evazat și reliefat al *ledenic*-ei din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, la bumbul din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, care se caracterizează printr-o reducere constantă și accentuată a formei, ceea ce a dus la cumpăna sec. XVIII-XIX la unirea bumbului cu bulbul, dând astfel celebra formă ascuțită a mânerului. Forma ascuțită de la terminația mânerului este caracteristică întregului sec. al XIX-lea⁴¹.

3. Al treilea element important în datarea pistoalelor balcanice cu cremene, a celor de tipul

³⁹ Robert Elgood, *op. cit.*, 72–103; 138–151; 184–209.

⁴⁰ Đurđica Petrović, *op. cit.*, 287.

⁴¹ *Ibidem*.

Elbasan în particular, dar și restul pistoalelor balcanice în general, este legat de ornamentația existentă pe țeștile armelor. În prima jumătate a sec. al XVIII-lea țeștile pistoalelor prezentau bogate ornamente damaschinate, cu metale scumpe – argint și aur, decorul fiind realizat pe o suprafață destul de mare a țeștilor și în straturi multiple. Acest tip de decor s-a pierdut odată cu a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, pentru că în sec. al XIX-lea ornamentația să se mărginească doar la simple modele din sârmă de argint damaschinate în oțelul țeștii, mai ales în zona culatei, sau prin totală lipsă a elementelor decorative de pe țești. Đurđica Petrović a constatat acest lucru și în cazul puștilor de tipul *džeferdar*⁴².

4. Ultimul element important în datarea pistoalelor balcanice ține de ornamentația prezentă pe garniturile de alamă ale armelor. În prima jumătate a sec. al XVIII-lea garniturile de alamă ale pistoalelor prezentau o ornamentație bogată și calitativă, realizată prin mai multe procedee meșteșugărești: gravare, batere, turnare. În continuarea sec. al XVIII-lea aceste ornamente devin din ce în ce mai simpliste și rudimentare, pentru că în sec. al XIX-lea să prezinte un aspect cu totul superficial⁴³.

Un alt aspect constatat în timpul cercetării noastre în problema datării pistoalelor de factură balcanică ține de forma și lungimea componentelor utilizate în realizarea lor. Astfel, pistoalele voluminoase, mari, realizate după modelul celor italiene de sec. XVIII, au fost fabricate până în primele decenii ale sec. al XIX-lea, dimensiunile acestora fiind în jurul a 50–55 cm – lungimea pistolului, respectiv 32–35 cm – lungimea țeștii. În cursul sec. al XIX-lea aceste mărimi se micșorează constant, ajungându-se în a doua jumătate a sec. al XIX-lea la lungimi de cca 40–45 cm pentru întreaga armă și 22–25 cm pentru țeavă⁴⁴.

Vechimea armelor balcanice identificate pe teritoriul actual al României

Referitor la teritoriul actual al României, din cele aproape două sute de arme balcanice analizate până în clipa de față, doar în categoria iataganelor au fost identificate suficient de multe arme datate (19 în total), care să permită realizarea unei evaluări realiste în ceea ce privește periodizarea armelor balcanice aflate pe teritoriul actual al țării noastre. Dintre cele 19 iatagane datate, cele mai multe provin din primele decenii ale sec. al XIX-lea, 12

piese (63%), urmează iataganele datate în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, 4 piese (21%), pentru că iataganele datate în ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea să dețină cea mai mică pondere, numărând doar 3 piese (16%). Cu toate că numărul mic al iataganelor datate, 19 din totalul de 59 de piese analizate, nu este reprezentativ la nivelul întregii țări, totuși rezultatele analizei noastre sunt similare, dintr-un anumit punct de vedere, cu situația iataganelor păstrate în marile colecții de arme de la Belgrad și Zagreb. Concret, ne referim la ponderea deținută de iataganele datate în prima jumătate a sec. al XIX-lea, cele mai numeroase păstrate în muzeele noastre, din acest punct de vedere situația este identică cu cele de la Muzeul Militar din Belgrad⁴⁵ și Muzeul de Istorie a Croației din Zagreb⁴⁶. Diferențele constatate față de situația din România sunt în decalajul mult mai mic dintre acest grup de iatagane și cele din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, respectiv din ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea. Numărul mare de arme realizate în prima jumătate a sec. al XIX-lea trebuie pus în legătură cu situația politică mai mult decât dificilă în care se regăsea partea europeană a Imperiului otoman la momentul respectiv. Nevoia de înarmare a devenit o necesitate în anii declanșării „Revoluției sârbe” din anii 1804–1835, mișcare antiotomană desfășurată în mai multe etape și concretizată cu înființarea unui Principat Sârb autonom în cadrul Imperiului Otoman⁴⁷. În aceeași linie cu mișcarea antiotomană din Serbia se înscrie și Războiul de Independență al Greciei, derulat între anii 1821 și 1829 și finalizat cu recunoașterea independenței noului stat grec de către marile puteri europene⁴⁸. O situație conflictuală a existat și în Bosnia în anul 1831, însă caracterul acesteia era diferit, în condițiile în care bosniacii s-au ridicat împotriva reformelor întreprinse de autoritățile centrale de la

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Zoran Marcov, Sergiu Galiș, *op. cit.*, 40–80; Anđeliija Radović, *op. cit.*, 102–115; Mario Kovač, *op. cit.*, 103–134.

⁴⁵ În colecția MMB se păstrează un număr de 95 iatagane, dintre acestea 62 fiind datate. Din grupul celor datate, ponderea cea mai mare o dețin piesele realizate în prima jumătate a sec. al XIX-lea (30 de iatagane), urmează cele făurite în a doua jumătate a sec. al XIX-lea (20 de piese), iar pe ultimul loc se clasează cele realizate în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea (10 iatagane). Bibliografie: Anđeliija Radović, *op. cit.*, 47–73.

⁴⁶ Impresionanta colecție de iatagane a MICZ numără în total 178 de piese, dintre acestea 79 sunt datate. Cele mai numeroase sunt iataganele realizate în prima jumătate a sec. al XIX-lea (44 de piese), urmează cele produse în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea (22 de iatagane) și în cele din urmă avem iataganele realizate în a doua jumătate a sec. al XIX-lea (13 piese). Bibliografie: M. Šerčer, *op. cit.*, 21–55.

⁴⁷ Charles Jelavich, Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, Seattle (1986), 26–37.

⁴⁸ *Ibidem*, 38–52.

Istanbul⁴⁹. Toate aceste conflicte apărute în spațiul Balcanilor au necesitat o înarmare masivă, generând o producție importantă de armament, fapt ilustrat și în datarea iataganelor existente în spațiul românesc.

Referitor la celelalte tipuri de arme de factură balcanică prezente în România de astăzi, arme contemporane cu iataganul prezentat anterior, putem afirma că se încadrează între a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și a doua jumătate a sec. al XIX-lea, accentul fiind pus pe prima parte a sec. al XIX-lea, conform celor demonstrate în rândurile de mai sus.

ABREVIERI

- AnB* (S.N.) – *Analele Banatului*, Serie Nouă, Timișoara
 MCDRD – Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva
 MICZ – Muzeul de Istorie a Croației din Zagreb
 MIG – Muzeul de Istorie din Galați
 MNB – Muzeul Național al Banatului
 MMB – Muzeul Militar din Belgrad
 MMM – Muzeul Municipal din Mediaș
 MMNB – Muzeul Militar Național din București
 MNAR – Muzeul Național de Artă al României
 MNB – Muzeul Național al Banatului
 MNIR – Muzeul Național de Istorie a României

Iatagane datate, identificate în spațiul românesc (sec. XVIII-XIX).

Lista pieselor publicate în literatura de specialitate și a celor postate pe pagina web a Institutului de Memorie Culturală (CIMEC).

Nr. crt.	Tipul iataganului	Datare*	Deținător
1.	Iatagan <i>crnosapac</i>	1204–1789/1790	MNB ¹
2.	Iatagan cu mâner metalic	1210–1795/1796	MNIR ²
3.	Iatagan <i>crnosapac</i>	1212–1797/1798	MNB ³
4.	Iatagan <i>crnosapac</i>	1216–1801/1802	MNB ⁴
5.	Iatagan <i>crnosapac</i>	1217–1802/1803	MNB ⁵
6.	Iatagan <i>belosapac</i>	1218–1803/1804	MMNB ⁶
7.	Iatagan <i>belosapac</i>	1220–1805/1806	MCDRD ⁷
8.	Iatagan <i>belosapac</i>	1221–1806/1807	MNAR ⁸
9.	Iatagan <i>crnosapac</i>	1222 (?)–1807/1808	MNIR ⁹
10.	Iatagan cu mâner metalic	1222–1807/1808	MIG ¹⁰
11.	Iatagan cu mâner metalic	1222–1807/1808	MNB ¹¹
12.	Iatagan cu mâner metalic	1227–1812	MNAR ¹²
13.	Iatagan <i>belosapac</i>	1227–1812	MNB ¹³
14.	Iatagan cu mâner metalic	1231–1815/1816	MNAR ¹⁴
15.	Iatagan <i>belosapac</i>	1241–1825/1826	MNAR ¹⁵
16.	Iatagan <i>belosapac</i>	1270–1853/1854	MNIR ¹⁶
17.	Iatagan <i>belosapac</i>	1277–1860/1861	MMM ¹⁷
18.	Iatagan <i>crnosapac</i>	1278–1861/1862	MNB ¹⁸
19.	Iatagan <i>belosapac</i>	1280–1863/1864	MNB ¹⁹

* Datarea prezintă anul Hegirei și corespondența în calendarul creștin gregorian.

¹ Zoran Marcov, *Colecția de iatagane...*, 269.

² *Arme din colecția Muzeului Național de Istorie a României*, (editori Nicoleta König, Florin Georgescu), București (2014), 35, nr. catalog 13.

³ Zoran Marcov, *Colecția de iatagane...*, 269.

⁴ *Ibidem*, 269–270.

⁵ *Ibidem*, 270.

⁶ Cristian Vlădescu, Carol König, Dan Popa, *op. cit.*, ilustr. 156.

⁷ Mihaela Beceanu, Restaurarea unui iatagan de secol XIX, în *Sargetia*, III, (XXXIX), S.N. (2012), 283–286.

⁸ <http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?tit=Iatagan--Meimet--Iatagan-otoman&k=9EBD8930EE794F5ABA6CB-4D01886CCAF>, site accesat în februarie 2018.

⁹ *Arme din colecția Muzeului Național de Istorie a României*, 36, nr. catalog 14.

¹⁰ <http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?tit=Iatagan--Osman-Mehmed--Iatagan-cu-teaca&k=B5B60BF2C-CE311DAA0615254ABDD25F5>, site accesat în februarie 2018.

¹¹ Zoran Marcov, *Colecția de iatagane...*, 270.

¹² <http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?tit=Iatagan--Iatagan-otoman&k=3134E1724F164D-59B148208B5762CECE>, site accesat în februarie 2018.

¹³ Zoran Marcov, *Colecția de iatagane...*, 270–271; Zoran Marcov, Dragutin Petrović, *Cold Arms*, Vrșac (2012), 98, nr. catalog 128.

¹⁴ <http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?tit=Iatagan--Iata>

⁴⁹ Husnija Kamberović, *Husein-Kapetan Gradašević (1802–1834)*, *Biografija*, Tuzla (2002), 41–54.

gan-balcanic&k = F4496C37105C41FF81B73D7B-51D40C0E, site accesat în februarie 2018.

¹⁵ <http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?tit=Iatagan--Iatagan-otoman&k=EF351B10FDFF408AB73A2D-625E3D62CB>, site accesat în februarie 2018.

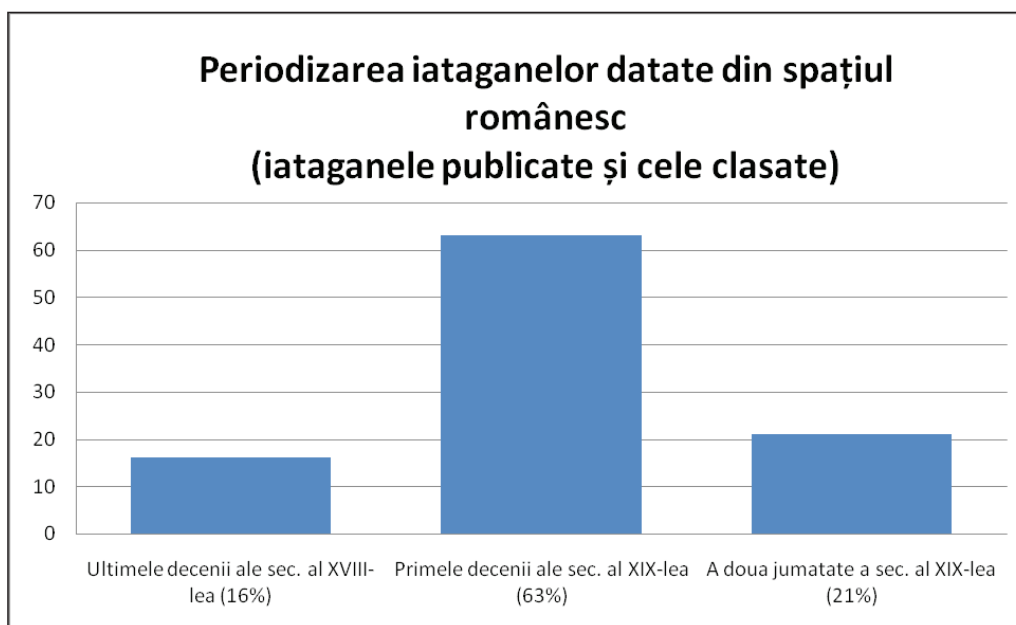
¹⁶ *Arme din colecția Muzeului Național de Istorie a României*, 39, nr. catalog 17.

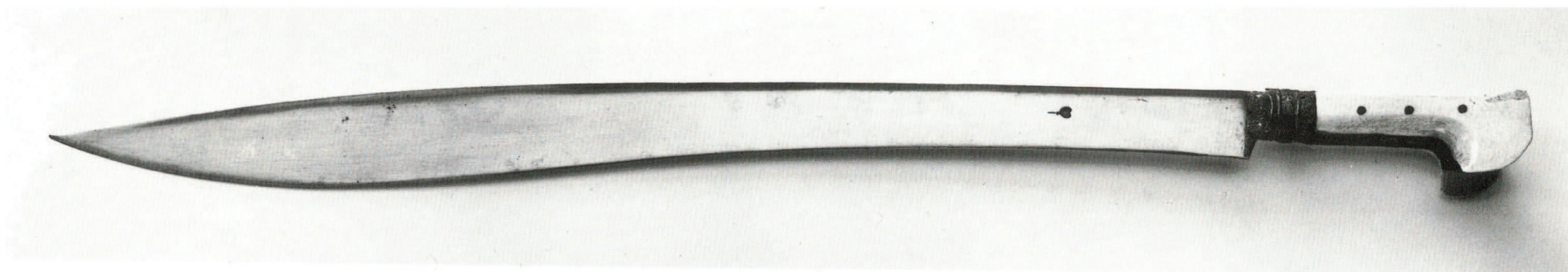
¹⁷ Mihai Chiriac, Viorel Ștefu, Quelques considerations

historiques concernant un yatagan de la collection du Musée Municipal Médiăș, în *Acta Terrae Fogarasiensis*, VI (2017), 282–286.

¹⁸ Zoran Marcov, Colecția de iatagane..., 271; Zoran Marcov, Dragutin Petrović, *op. cit.*, 100, nr. catalog 133.

¹⁹ Zoran Marcov, Colecția de iatagane..., 271; Zoran Marcov, Dragutin Petrović, *op. cit.*, 100, nr. catalog 134.

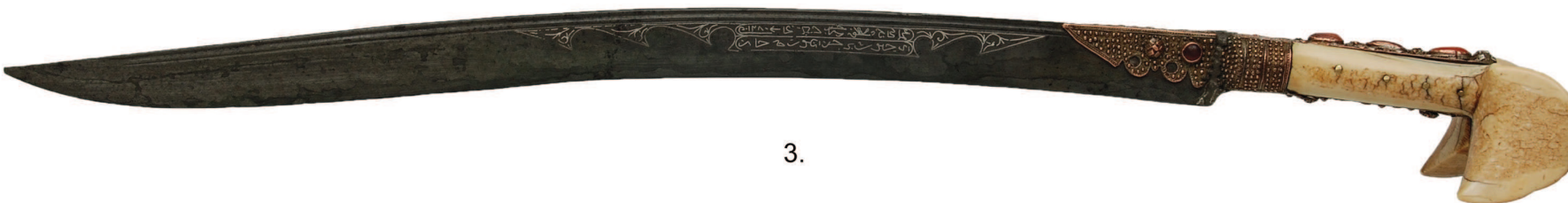

1.

2.

3.

Pl. I. Datarea iataganelor balcanice: 1. Iatagan *belosapac* de la începutul sec. al XVIII-lea (Badisches Landesmuseum Karlsruhe); 2. Iatagan *crnosapac* din prima jumătate a sec. al XIX-lea (Muzeul Național al Banatului); 3. Iatagan *belosapac* datat în anul 1863/1864 (Muzeul Național al Banatului).

Pl. I. Dating the Balkan yataghans: 1. *Belosapac* yataghan from the early 18th century (Badisches Landesmuseum Karlsruhe); 2. *Crnosapac* yataghan from the first half of the 19th century (National Museum of Banat); 3. *Belosapac* yataghan dated in 1863/1864 (National Museum of Banat).

Pl. II. Decorul existent pe țevile puștilor otomane în sec. al XVII-lea (арид Аствацатурян, Э. Г., Турецкое оружие в собрании Государственного Исторического музея).

Pl. II. Decoration on the barrels of Ottoman rifles in the 17th century (арид Аствацатурян, Э. Г., Турецкое оружие в собрании Государственного Исторического музея).

Pl. III. Datarea pistoalelor balcanice cu cremene: 1. Pistol de tipul *Foča* (sfârșitul sec. al XVIII-lea); 2. Pistol de tipul *zlatka* (cca. 1800); 3. Pistol de tipul *Elbasan* (cca. 1800-1830); 4. Pistol de tipul *Peć* (mijlocul sec. al XIX-lea). Colecția Muzeului Național al Banatului.

Pl. III. Dating the Balkan flintlock pistols: *Foča* type pistol (the end of the 18th century); 2. *Zlatka* type pistol (ca. 1800); 3. *Elbasan* type pistol (ca. 1800-1830); 4. *Peć* type pistol (the middle of the 19th century). National Museum of Banat Collection.